

AZ IFJÚSÁG ERDÉLYSZEMLÉLETE

Egy népcsoport élete s kultúrája önmagában is bonyolult jelenség. Egyéni szándékok s a közösség gátló vagy lendítő erői, életmű s a nép kollektív alkotásai, vezéri elrendeltetés és népi sors, harc és szemlélődés, szépség és prófécia, az örök mindennapok halk korallmunkája s a történelmi válságok hullámvérése, az élet önmagát újító növekedése s a társadalmi, politikai harcok átrendező hadmozdulatai: a mindenkori közösségi élet összetevői a kisebb térben még határozottabb színekkel fonódnak egybe. S fordítsuk le mindezt az élmény sokrétű nyelvére, a személyes megtapasztalására, amely lassan gyűjti, vágyaival átszínezi, szándékai szerint átformálja, feloldja s újra rendezi a benyomásokat s amelyben nehéz megkülönböztetni, mi a valóság s mi annak tükröződése, mennyi az élet árama s mennyi a mi elgondolásunk. A motívumok sokszor az ellentmondásig élesen válnak el, hangulati velejáróik rokon- és ellenszenvek ellentétes sugárzását mutatják, múlt és jelen elválaszthatatlanul egymásba fonódnak. Ezért abban a gazdag élményvilágban, amely bennünk Erdélyhez fűződik, legalább három réteget külön kell választanunk. Az első az általánosabb s színekben gazdagabb háttér: az élet terének s tenyészetének látomása, táj, nép és történelem összefonódása egy alakuló, de önmagában nyugvó szellemi tájban. A második a tájban folyó emberi cselekvés: a jelenben ható, magát kifejtő élet, a kitűzött célok, a felismert szándékok s az elért eredmények változó világa. A harmadik saját állásfoglalásunk erőtere, az értelem s jelentőség, mellyel a jelenségeket felruházzuk, a vágy, mellyel önkénytelen válogatunk köztük s a magatartás, mellyel hatásukat fogadjuk. E három réteg a valóságban áthatja egymást: a táj s történelem erősen befolyásolja a cselekvő jellemét s akaratának sodrát, szándékainkat átformálják benyomásaink, vágyunk csak meglévő anyagban válogathat. Mindenfajta osztályozás támpontokat keres csupán, melyeken a szemlélő megpihenhet egy-egy pillanatra.

MI, AKIK MÁR NEM LÁTHATTUK Magyarországot integráns részeként, nem tudunk bizonyos érzelmi elfogultság nélkül gondolni Erdélyre. Az öregebbek is elfogódottak s aligha tudnak szabadulni attól a hangulati légkörtől, amely mindenkor körülvette a magyarság e legizgatóbb, legszínesebb táját. De ők magukénak tudták e különös

országrészt, amely ugyan mindig büszke volt sajátos hagyományaira s nem egyszer versengett, féltékenyen s vetélkedve, a többi magyar tájjal, de mégis egyre jobban elkeveredett az összmagyar világ többi elemeivel. Erdély lent volt, keleten, de büszkén nevezte magát a magyar nemzeti önállóság történelmi hordozójának. Az odautazáshoz csak vasúti jegy kellett s az „erdélyi rokonság“, mely egyre magasabb vágyakkal hagyta el pátriáját, már behálózta az egész országot. Mi, fiatalabbak, alig láttunk valamit Erdélyből. E derültebb kornak csak emlékét hordozzuk. Színesebb, boldogabb gyermekélményeinkre már árnyékot vetett az erdélyi menekültek nyomora s a „legkedvesebb ország rész“ elvesztése. Innen van, hogy Erdély-élményünk összetettebb s problematikusabb apáinkénál.

Erdély-képeink legmélyebb s legnyugodtabb rétegét a békeévek boldog gyermekélményei színezik át. Terv s cél nélkül gyűlt itt össze minden, ami az otthoninál színesebbnek s különösebbnek tűnt fel fantáziánkban. A Dunántúl szelíd lankái között Erdély elsősorban a messzeséget, az exotikumot, a kalandot jelentette: kolozsvári rokonokat, akik évenként egy-egy furcsán beszélő követet küldtek rokont látni, egy nagy vakációi kirándulást, melyet a háború hiúsított meg s melynek terveiből csak a nagy hegyek sejtelve s a Negoii különösen csengő neve élt tovább; egy-egy harisnyás székelyt, aki varrottásokat s faragott asztalt, széket árult; Gaal Mózes felejthetetlen „Marci“-ját, a zord nagyapát s a hegyilegelőket; „Daczó uram szamarát“ s „Ozdor Telegd“-et; azután az ágyúöntő Gábor Aront, a nagyszerű Bem apót s a hátborzongató s megkönnyeztető „Preszákai ámyak“-at. De ez már mind irodalom.

Amit Erdélyről tudunk, annak legnagyobb része irodalmi eredetű. Része van ebben bizonytalannal annak is, hogy csak kevesen járhattak ott közülünk. Legfőbb oka mégis az, hogy Erdély a magyarság egyik leggazdagabb s legjellegzetesebb irodalmi tája. S nem csupán mint tárgy van átszőve állandó irodalmi elemekkel, hanem azáltal is, hogy egész közéletének, még legnagyobb politikusainak légkörében is mindig van valami literátus elem: Bethlen Gábor arcképében a hadvezér mellett ott vannak az iskolaalapító s a nagyszerű levelező vonásai is. Az sem lehet csupán a véletlen s a politikai kényszer műve, hogy az elszakított Erdély is legelőször irodalmát emelte önmaga fölé, mint életerőinek sugárzó és jellegzetes kifejlődését. Mert hiszen a sors nyomására nem csupán csak irodalommal lehet felelni.

De érdekes, hogy az erdélyi táj irodalmi arca mégis eléggé elmosódó. Erdély hegyeinek nem akadt Petőfijük s ami lírában s regényben feltetszik belőlük, az valamilyen irányban mind át van stilizálva. Jósika történelmi színpadán egy elmosódó skót romantikába olvadnak; Keménynél rájuk telepszene a sors ólmos ködei; Jókai érzelmes vadregényessége sugaraival hinti be őket, „kéjzlakokat“, sugárzó és elátkozott lelkeket varázsol közéjük, szelídebb s harapósabb szellemek harcait idézi szakadékaikban. A legújabbak is, még ha egyre inkább vissza is térnek otthoni tájaik körébe s egyre figyelmesebb lélekkel mélyednek is el az őket tápláló természetbe, szeretik jelképes értelmét keresni, mint Tompa László, Kós Károly s a többiek is jóformán

mindannyian, vagy babonás, kísértetes hangulatait idézik fel, mint Nyirő és Tamási. Érdekes, hogy Petőfi erdélyi tájaiban is mindig ott bujkál az allegória s legnagyobb hatású erdélyi tájélményének: a „Szeptember végén“ hegyeinek egyéni jellege teljesen eltűnik a szimbólum általánosságában. Az erdélyi táj talán ezért él bennünk valami álomszerű túlzottsággal, a bukolikus idill s a tragikus, félelmetes zordság ellentétes megvilágításában: Tündérország és Elátkozott Rengeteg.

Ugyanez a kettős fény sugárzik a tájban megjelenő népre is. Itt „lányok ülnek a toronyban arany koszorúban s arra járnak a legények sári sarkantyúban“, ott a gyűlölt férj, „ki most is odavan keresztút állani, embert legyilkolni s egy pénzért, kettőért, nem szán vért ontani“. Ez már gazdagabb s színesebb világ: magyarok, szászok, románok változó, feszültségekkel telt világa. A magyarok legjellegzetesebb csoportjaként a székelyek tűnnek itt fel. Laikusabbak előtt még ma is szinte egyedül ők képviselik az erdélyi magyar népet. A békés, népszínműves világ csak furfangos „góbéságaikat“ ismertette s gyakran alkalmazta díszletei között a galambbugos székely kaput. A népi lélek tragikus szakadékait csak a csodálatos székely népballadák sejtették, de a derűlátó kor azoknak is csak a gyengédebbjét válogatta: Kádár Katát s Júlia szép leányt. Itt állt Torockó népe is, melynek életét szinte már mithikus fénnel idézte fel előttünk Jókai, itt ragyogott Nagybánya, a magyar impresszionista festészet e pompás ihletője, itt Kalotaszeg népe, Ady reménysége, Kós Károly alkotókedvének, harcainak erőforrása s szerényebben, elhagyottabban, a legkeletibb magyarok, a nagyhangon felfedezett s szégyenteljesen cserbenhagyott csángók. A középosztály alig jelentett számunkra különálló színt: az urak egyformák voltak Kaposvárott és Kolozsvárt. Az erdélyi arisztokrácia sajátos és határozott arculatú világáról csak később kaptunk, sokszor eltorzított képeket. S jellemző a korra: Erdély teljesen magyar jellege iránt egy pillanatra sem voltunk kétségben. A „fukar s maguknak élő szászok“, az „elmaradt, cinemintyés oláhok“ a háttérbe tolódtak: a szászokat ismeretlenül sem kedveltük, az oláhok Hórára és Kloskára emlékeztettek s az 1848-ban rendezett vérfürdőket idézték borzadó szemünk elé. De ezek a dolgok már nagyon régieknek tűntek fel; az „Elnémult harangokéban inkább a líra hatott meg, mint a társadalmi harc képe. A jelen felhőtlennek látszott, az igazi Erdély, a színes, érdekes és izgató erdélyi világ a múltban csillogott.

Az Erdélyről szóló irodalom leggazdagabb anyaga valóban az erdélyi történelem s élményeink nagyobb részét ez a történelmi háttér határozza meg. Nemcsak azért, mert Erdély önállóságunknak századokon át csaknem egyetlen támaszpontja, nemcsak azért, mert sorsát a színes és jelentékeny egyéniségek hosszú sora teszi gazdaggá, hanem azért, mert Erdélyben fejlődött ki legerősebben a történelmi folytonosság öntudata, minthogy a magyarság szupremáciája nem kis részben innen nyerte erkölcsi alapját, és méginkább azért, mert a történelmi költészet a csaknem kész irodalmi anyagnak szinte kimeríthetetlen bányáit találta meg itt. Mennyit olvastunk Erdély történelméről! Jósika ugyan feledésbe merült a gimnáziumi évekkal s Kemény is

inkább csak unalmas „kötelező“ maradt, de állandó fényvel izzott Jókai tündérvilága: Bély Páltól tanultuk a „férfinagságot s hon-szerelmet“, Jókai mutatta Fráter György tüneményes pályáját, vele utáltuk Teleky Mihályt s vele derültünk Apaffi fejedelem papucshős voltán. Ragyogó világ volt ez, s fényét csak növelte a Dávid Ferencek, Bolyaiak s Körösi Csornák lassanként megismert sora. A tragikus árnyékok itt még csupán kiemelő háttérül szolgáltak s csak lassan, az újra felfedezett Kemény lidérces látomásai s Móricz Tündérkertjének Báthory Gábrisa nyomán váltak valósággá. S ekkor egyszerre felrémlt Erdély történelmének rembrandti félhomályában is az erény és bűn, a lelki nemesség s féktelen hatalomvágy, a gyilkolva szülő élet nagy kettőssége: Báthory Zsigmond vérpada s a Bruken-thal-éra polgáriás, tereziánus békéje.

Mindez azonban mégis csak irodalom volt s a költészet megszépítő távolságában lebegett. Hogy Erdély sorsa a mi sorsunk is, hogy az erdélyi kérdés súlyos és megoldatlan nemzeti probléma, az csak akkor vált világossá előttünk, mikor már Végvári verseit szavaltuk az önképzőkörben s az „Eredj, ha tudsz“ lépett a „Tudjátok-e, mi a haza?“ helyére. Ekkor lett egyszerre forrón aktuális Ady kiáltása Erdély felé s Erdélyért; ez a lázas és profétikus írás, melyet zaklatott szívvel olvastam békés dunántúli nyárfák tövén s ekkor hangzott el Szabó Dezső keserű és vehemens vádja: „Elárul-tatok Erdélyt!“. Ekkor indultunk újra Erdély felé, most már nem tétován s „irodalmat“ keresve, hanem megdöbben, az elveszett kincs után nyomozva s aggódva figyeltük: marad-e, megkerül-e valami belőle? önismeretünk súlyos próbája volt, mikor átlát-tuk, hogy a régi illúziók ködében szükségszerűen kellett Végvári-nak jönnie, hogy Ady érthető legyen. S lassan számba vehettük, mi kallódott Erdélyben, az érc- és szénbányákon, a gazdasági javakon túl, a népi kultúra kincseiből: gazdag tájélmény, ízes, romlatlan nyelv, mély és eleven múlt, rejtőzködő, de szívós alkotóakarát s elhomályosul-tan is még eleven regionális öntudat.

A MULT CSAK AKKOR ÉL, ha saját életerőinkkel megtelítjük, ha állandóan újateremtjük. A táj csak holt háttér marad, ha nem hatja át az emberi lélek, ha beszédét nem fordítjuk le saját szavainkra. A nép passzív tömeg vagy széthulló kéve csupán, ha nem tud értelmet, egységes célt adni életének. Erdély múltja nagy volt, de az összeomlás után nem láttuk jelenének erőit, a célt, melynek jegyében tovább élhetett volna, s a jövő sötéten és reménytelenül hallgatott. Nehe-zünkre esett régi Erdély-élményünk békés illúzióitól szabadulnunk s errefelé sokan voltak, akik súlyosan megsértődtek, midőn az élet véresebb valóságaiban Erdély új arcot kezdett mutatni s régi szavait új „szakadár“ igékkal cserélte fel. De mi meg akartuk ismerni régi illúzióink árnyéka nélkül az ottaniak új életét s figyelve kerestük vágyaik s szándékaik értelmét; kezdetben magunk is meg-meghökkenve, azután egyre felszabadultabb örömmel s együttérzéssel. Erdély, gyermek-korunk szép s távoli álma kezdett a jelen kötelességeire tanítani ben-nünket. Mert az erdélyi cselekvőerő, ha mindenekelőtt regionálisan

megkötött eredményeket ért is el, a történelem új parancsainak felismerése s az új magyar ideológia kialakítása terén sok ponton megelőzte az itthoni fejlődést. Az új állami, politikai helyzeten, a kisebbségi élet kényszerén túl bizonyos elhatározó szerepet játszott ebben a nemzedékek egészen különböző rétegződése is.

Az összeomlás s a forradalmak felszámolása után itthon bekövetkezett a háborúelőtti generáció konzervatív szellemű restaurációja. Erdély felett a sors szele csakhamar elsöpörte ezt a réteget. Az új Erdély sorsát az a generáció alakította ki, amelyiknek itthoni csoportja a közösséggé forrás különböző kísérletei után szétmorzsolódott s feladta a harcot. Ez a generáció már életkorban is közelebb állt hozzánk, még inkább azonban eszméiben s szándékaiban. Az első évek ugyan teljesen a háborús és forradalmas Nagy-Magyarország politikai és világnézeti harcainak jegyében állottak ott is: emigránsok küzdtek konzervatívokkal, ködös pacifisták vitatkoztak még ködösebb militaristákkal; a „vakmagyar“ s a „hazaáruló“ jelzők ugyanolyan könnyen s válogatás nélkül hangzottak el, mint itthon; az irodalmi élet feszültségei ott is az Adyviták s a „kettészakadt irodalom“ csoportjai körül törtek felszínre. Hiányzott még a határozott arculatú vezetőréteg s még inkább az egységes vezérgondolat. A tervek, törekvések, kezdemények káoszában megvolt ugyan már minden későbbi győztes megmozdulás csirája, de minden elveszett a kifejezés végtelen zűrzavarában, amelyben gyakorlott epigonok üres rutinja keveredett az újat kezdők kínlódo dadogásával, amelyben ókonzervatív „nemzeti-népiesség“ csattant össze a „Dada“ Erdélybe tévedt híveinek expresszionista hörgéseivel. Ezekről a kezdetekről azonban inkább csak visszatekintő tudomásunk van. Az új Erdély akkor tűnt igazán szemünkbe, amikor itthon már szakadarsággal vádolták s legvilágítóbb homlokaira a hazaárulás bélyegét akarták rásütetni.

Ennek a fejlődés menete szerint szükségképpen így kellett történnie. Amint az első hónapok dermedt rémülete és az első évek sóvárgó reménykedése elmúlt s világossá vált, hogy Erdély elszakítása nem csupán egy-két évre szól, szükségképpen fel kellett merülnie a kérdésnek, mi legyen az a vezérgondolat, amelynek jegyében az elszakított részek széthúzó magyarsága egymásra találhat, amely beilleszthető az új történelmi erők sodrába s elég szuggesztív erővel bír ahhoz, hogy gyökeret verhessen a nép szívében. A szellemi kereteket kellett megteremteni az összeomlott államiság helyébe, hogy meginduljon a megtartás és építés munkája. Az erdélyiek választhattak a nemzetállam vagy az osztályharc között s egyiket sem fogadták el. Ez a nemzedék átélte a magyar marxizmus csődjét s osztályok harcával aligha foghatta volna össze az amúgy is széthulló magyarságot. A nemzetállam ideológiájának pusztításait saját bőrén, az új uralkodók sovinizmusának dühöngésén érezhette. Ők még ugyan a magyar nemzetállam ígézetében nőttek fel, de már megrendült benne bizalmuk: az Ady-nemzedék fiataljai voltak ők, már azelőtt is erősen ellenzékiek. A harcterekről érkeztek haza s most tanulták a politikát és irodalmat. Az idősebbek vagy eltávoztak, vagy makacs és tétlen hallgatásba vonultak vissza. Csak kevesen értették meg az új idők parancsát, mint Benedek Elek,

akinek megadatott, hogy élete végéig egyforma rajongással szeresse az ifjúság. A kisebbségi sors kényszerében a közös népiségre, a közös történelmi sorsban kialakult kulturális szolidaritásra kellett támaszkodniok: az új Erdély a sokat vitatott s mégis diadalmas „erdélyi gondolat“ jegyében ébredt öntudatra. Hogy mit jelentett ez a gondolat a liberális magyar nemzetállam itthoni őrizői számára, elmondták az ő támadásaikban; hogy mit jelent nekünk, arról később lesz szó. Erdély azt a középpontot találta meg benne, amely körüli ez az új honalapító nemzedék felverhette sátrait. Erdély önmagába tekintett s ahogy öntudatra ébredt, lassanként megtalálta hangját is. Ez a hang nem annyira a politikában, — egy kisebbség politikája alig emelkedhetik a helyi kompromisszumok fölé — mint inkább az irodalomban szólalt meg. Sokszor megírták már, hogy az új erdélyi irodalom a Nyugat forradalmának hajtása s befejezője, de bizonyos, hogy lényegesen más is annál. Az keresés volt, az egyén kalandja, felszabaduló erők szétáradása. Ez visszatérés a nép közösségéhez, újra megtalált közös hang, egymással harcoló erők összefogása. Reményik és Tompa zenétlenebb gondolatisága határozott vonásokkal válik ugyan el Áprily lágy és melodikus impresszionizmusától, Berde és Makkai általánosabb jellegű stílrealizmusa is erősen különbözik Kós, Nyiró és Tamási regionálisan kötöttebb, erdélyiesebb stílrómantikájától, mégis mindnyájuk művei ugyanazon szellemi éghajlat légkörében állnak, ugyanazt az írói magatartást mutatják s ugyanaz a meleg erdélyi idealizmus sugározza át őket.

Ennek a nemzedéknek, amelynek borús „virágkora“ még ma is tart, elsősorban a „kisebbségi nemzetet“ kellett megteremtenie. A mai ifjúság már ennek kereteiben nőtt fel, másként tevődött össze, másként nevelődött s máshová, inkább a részletekbe ágyazódtak problémái is. A nemzedékek sorából Erdélyben kiesett az, amelyik itthon mint a „harmincévesek“ csoportja kezdett szervezkedni, anélkül, hogy a maga számára csikarhatta volna ki sorsa irányítását. Az „ifjú Erdély“ voltaképpen az itthoni „húszévesek“ előfiitárja. Minthogy hiányoztak a bátyák, a történelem előbb tette fel neki kérdéseit, mint nekünk s . előbb engedte szóhoz jutni, mint bennünket. Nem véletlen az, — az okok kifejtése azonban külön tanulmányt igényelne — hogy a fiatal magyar nemzedék sorskérdései először a megszállott területeken vetődtek fel s fejeztettek ki. Az erdélyi ifjúság határozott szint jelent ebben a nagy vonalaiban egységesnek látszó felvonulásban. A felvidékiek éles világnézeti harcaitól s egymással életre-halálra szembenálló csoportjaitól eltérően, úgylátszik, megőrizte egységesítő súlypontját, azt az ősi alapélményt, amelyből Erdély ifjú magyar liberálisai és katolikusai egyaránt táplálkoznak s amely értelmet, tartalmat ad a kettőjük közt morzsolódó kisebb humanista csoportnak: azt a mély otthonérzést, melyet jobb szó híján „erdélyi magyar öncélúság“-nak szoktak nevezni. Ez a harmadik erdélyi nemzedék már nem elsősorban a keretek megteremtésére s a végső összefoglaló ideák felé irányítja aktivitását. Lelkiségének kifejezője már nem az „irodalom“, a szó régi értelmében. Az otthoni, már román behatások alatt lefolyó nevelés kiszakította a régi Magyarország nemzeti ideológiájából, a mélyreható

társadalmi átrétegződés megváltozott osztályhelyzetének s feladatainak tudatára ébreszti, az egyre súlyosbodó gazdasági és politikai nyomás a kisebbségi magyarság erőforrásainak részletes megismerését s gyakorlati megszervezését jelöli ki feladatául. Szociográfia, falumunka, világnézeti állásfoglalás: ezek a jelszavak mutatják közéleti érdeklődésük főirányait. Az első nemzedék is felismerte már a népi gondolat sorsdöntő jelentőségét, a legfiatalabbak azonban elkezdtek látogatni a falukat. Azok a régi úri, polgári életformáknak legalább az illúzióját s emlékét akarták megőrizni, ezek kezdenek végleg leszámolni a változott sorssal s az alsóbb, szélesebb népi tömegek felé keresik az utat életformáikban is. Ez a visszaszorítottság megérezhető egyelőre megnyilatkozási formáikon is: amennyit látóhatárunk gazdagodott a történelmi „itt és most” jelenségeivel, annyit szűkült is otthonrekedésük következtében, amennyit figyelmük nyert intenzitásban, annyit szegényedett is tartalmában. Inkább sejtelmek és szándékaik vannak még csak, mint határozott szavaik s eredményeik. Talán ezért is merült fel olyan gyakran az aggodalom, hogy nem lesz, aki átvegye az alkotó nemzedék örökségét. De egyre több hang szólal meg a fiatalok sorában, jelezve, hogy az erdélyi magyarság nem adta fel a harcot.

Bizonyos, hogy a fejlődés nem ilyen egységes a valóságban. Az élet mindenütt harc és vetélkedés s nem kételkedünk abban, hogy féltékenykedő hatalmi csoportok, pártos, hiú és akamok egyesek Erdélyben is vannak. Még emlékezetünkben élnek Tabéry képei az első évtized küzdelmeiről, olvastuk Szentimrey helikoni levelét, melyben az erdélyi magyar sors visszaját is megmutatta. Ha Székely Mózes „Zátony”-ának apokaliptikus látomásait egy gátjátvesztett lélek észvesztő vádiratának érezzük is s inkább adunk igazat Makkai és Kós harcos önbizalmának, tudjuk: zord dolog ma erdélyi magyarnak lenni. De mi inkább a hidra nézünk, amelyet ez a nemzedék a szakadékok fölé épített, a nemes ív útját követjük szemünkkel, magunk is a mindennapi élet kicsinyes harcaiban. Déva várát látjuk és ha emlékszünk is az építők gyötrődő erőfeszítéseire s Kómíves Kelemenné vérére, ez mithosszá nőtt már előttünk, amelyet a mi érzésünk, vágyunk és akaratunk is formál s átszínez.

A TÁVOLSÁG s A VÁGY megszépíti a dolgokat. A messzeség ígézetén túl Erdélyt megszépíti az a sajátos, otthonérzésből és idegenségből, aggodalomból és büszkeségből vegyített légkör is, amelynek elemeire fentebb már utaltunk. Mi nem láthattuk Erdélyt s tudjuk, hogy szemléletünk nem lehet teljesen tárgyilagos. Mégis úgy érezzük, hogyha a hangulati elemek hangsúlyozásában, a motívumok kiválogatásában bizonyos szubjektívizmustól nem szabadulhatunk is, Erdély jelentősége világos előttünk. Minden tett, mű, esemény azonkívül, hogy van, jelent is valamit. Létével magasabb összefüggésekbe kapcsolódik s az élet és történelem sodra nem egyszer máshova viszi, mint ahol maga kereste helyét. Tetteink öntudatunkban gyökereznek és tükröződnek, de rajtuk s önmagunkon túl is mutatnak. Az erdélyi magyarság létparancsa az, hogy önmaga sorsát formálja. Midőn létének értelmét keresi, sokszor pillant messzebbre: az egész magyarság s Európa

közvéleménye felé s igyekszik azt a szerepet megjátszani, amit ott szabnak elébe. Mi azonban nem ebben a szerepjátásban látjuk jelentőségét, hanem abban a világképben, amit önmagából formált ki. Rutinos alkotó, aki ismeri közönségét s csak annak akar szolgálni, nem teremtett még nagy és időálló művet. Az új Erdélyt nem „européerjei“ tették fontossá számunkra, hanem az erdélyi valóság harcosai, akik előbb önmagunk revízióját követelték s csak azután a sorsét.

Hogy nemzeti érték és öntudat szempontjából mily mérhetetlenül sokat jelent számunkra az új Erdély, azt aligha lehet kifejezni azzal a bosszantó frázissal, amellyel hivatásos honmentőink szokták szónoklataikat befejezni: „az erdélyi magyarság élete bizonyosága törhetetlen életakarásuniknak, mert amely nép... stb. stb.“ Az nem érdem, hogy az élet teret keres magának s élni akar. Abban sem tudunk csodát látni, hogy a közel kétfélmilliónyi erdélyi magyarságot nem lehetett tíz év alatt szőröstől-bőröstől elnyelni. Mi is érezzük a késhegyremenő népi harc irtózatát s csodáljuk a küzdelem hősie erőfeszítéseit. De az „életerő“ s a harc pusztá tényénél fontosabb számunkra ezeknek jellege, háttere, célja és értelme. Azokat az erőforrásokat keressük, amelyek az erdélyi magyarság életét táplálják, a visszahatásokat, amelyekkel a sors nyomására válaszol, öntudatának tisztuló tartalmát, melyben a történelmi fordulat tanulságai leszűrődnek, az utakat, melyeken át az életösztön és tapasztalat céltudatos élettervvé formálódik, az új magatartást és életformát, melyben az új kor embere magára ismerhet.

Az új Erdély a magyar világnak nekünk egészen új, még fel sem fedezett vagy egészen elfeledett területeit nyitotta meg számunkra. Nemcsak egy különös, a magyar élet sajátos, mély értékeit rejtő tájra irányította figyelmünket, nemcsak visszafejlődött regionális életformákat, hagyományokat és intézményeket ébresztett új életre, hanem az elhanyagolt magyar néptalaj nagy, ősi és egészséges területeinek életbevágóan fontos nemzeti jelentőségére is ráébresztett. Az anyaggyűjtés és közlés terén az előző, szabadabb és gazdagabb kor többet tehetett. A kisebbségi életben, sajnos, nem készülnek új Orbán Balázsok, sem Malonyayk; a népi zene gyűjtése megakadt; az erdélyi tudományos honismeret szervei hosszú időre megbénultak s csak újabban érezhetjük ismét vérkeringésük lassú megindulását. Az a régi érdeklődés azonban inkább akadémikus jellegű volt, a magyar birtokállományt akarta elsősorban összefoglalni. A mai az élet forró áramából táplálkozik, támasztékot, menedéket keres és a halálveszedelemben lévő hozzátartozó segítségére akar sietni. Az tudományos telekkönyv volt, ez a vihartól tépett mezők valósága. Innen van, hogy minden tudományos alaposágnál mélyebben megmozgatott bennünket Benedek Elek, Nyirő József vagy Tamási Áron személyes lírával átítatott képe a székelységről, hogy Kós Károly „Kalotaszegijét jobban ismerjük, mint akármelyik erdélyi táj tudományos leírását, hogy az EMKE-nél s az Erdélyi Múzeum Egyesületnél többet tudunk a romladozó Teleki Thékáról vagy az új Kalotaszegi Múzeumról, mert ezeken az egyéni erőfeszítés s a népművészet eleven lüktetését érezzük. Ez az életközelség, a jelen roppant nyomásának áttörése jellemzi azt az új történelmi

élményt is, amelyik Erdély felől áradt szét az egész magyarság körében.

A történelmi élménynek ez az aktualizálása bizonyosan nagy veszélyeket is rejtett magában. Nem egyszer éreztük is káros hatásait. Mi sem volt egyszerűbb, mint hogy jelenünk izzó politikai s társadalmi kérdéseit vetítsük vissza egy anakronisztikusán elrajzolt történelmi környezetbe, mi sem volt hatásosabb, mint újraéleszteni Jókai aranyalbérral ragyogó romantikáját vagy Gárdonyi tömönatos „tősgyökereességét“. A regénykonfekció jószimatú nagyiparosai hamarosan észre is vették a történelmi jelmez kelendőségét és kolportázs-irodalmunk a szerelmi-, kalandor- és detektívosztály mellett csakhamar kiépítette a történelmi regény tagozatát is. Bizonyos, hogy a termelés rendkívül vegyes értékű s tartalmában is erős kritikát kíván. Három, számunkra nagyértékű mozzanat mégis megragadta benne figyelmünket. Az első a történelmi érdeklődés széleskörű feléledése, lassú tisztulása és elmélyedése. A második a jelen egy-két sorsdöntő kérdésének felvetése s bogoztatása a kényszerű történelmi allegória köntösében, akkor, midőn „vallani és vállalni“ alig lehetett nyílt s mai szavakkal. A harmadik s a legfontosabb: régi történet szemléletünk s ezzel kapcsolatban apáinktól örökölt nemzeti illúzióink átvizsgálása s újraértékelése. De ez már abba a nagy szellemi megmozdulásba torkollik, melyet egységesen, erdélyi jelszóval „önmagunk revíziójának“ nevezhetünk. Mi ebben a Széchenyi hirdette „önismeret“ mély erkölcsiségű élménynek újraéledését látjuk s elsősorban a háborúelőtti magyar társadalmi szellem, a liberális nemzetállamgondolat és nemzetiségi politika újraértékelését érezzük döntő fontosságúnak.

Erdély demokratikusabb hagyományai, a kisebbségi sors egyre súlyosodó nyomása, a régi úri osztályok felmorzsolódása, a politikai, gazdasági és szellemi kényszerűségek egyaránt közrehatottak abban, hogy — érzésünk szerint — az erdélyi közszellemben legalábbis gyökeret vert s alapvonalaiiban meg is valósult a „népközösség“ ma annyit emlegetett s annyiszor félreértett nagy gondolata. Lehet, hogy a távolság ezen a ponton is megszépíti a valóságot; bizonyos, hogy az osztályok küzdelmét Erdély magyarsága is ismeri. De ott látunk arisztokratákat résztvenni a polgárság szellemi és társadalmi megmozdulásaiban, látunk polgárokat falumunkát végezni s a parasztság mellett látjuk a kispolgárságot, mint a magyarság biztos szigetét. Valószínű, hogy a népközösség gondolatának hangoztatásában van parasztfogás is, de a politikai taktikák mélyén ott izzik a népi szolidaritás nagy élménye, ott erősödik a népközösség iránti köteleességek vállalásának akarata s ott bontakozik a társadalmi ellentéteket áthidaló egységes népi öntudat is.

A régi úri osztályszemlélettel együtt omlott szét a magyar liberális nemzetállam imperializmusa, a „harmincmillió magyar“ illúziója is. A lerombolt államkeretek helyére a kulturális és történelmi népközösség mélyebb s szervezettebb gondolatának kellett lépnie, a nyugatról hozott államelméleteket felváltotta az újraéledt sajátos erdélyi hagyomány. Erdély magyarsága mondta ki ismét, most már a nemzeti tragédia mélységeiből s egy elméleti pacifizmus illúziói nélkül azt,

hogy a Dunamedence újjáépítése nem képzelhető el a nyugati állam-eszmék jegyében. Erdély tudatosította bennünk véglegesen a többnépű állam rendkívüli jelentőségét a keleteurópai térben s Erdély útmutatása nyomán indultunk el mi is történelmünkben s jutottunk el Szent István államának hagyományához, melyet apáink, kik szobrot állítottak az „országépítő.-nek, elfeledtek vagy megtagadtak. Az erdélyi előkészítés és példa nélkül sokkal nehezebben jutottunk volna el mi fiatalok az új Hungáriához.

Meggyőződésünk, hogy a magyarság legéletbevágóbb sorskérdései a múlt században is s a jövőben is a nemzetiségi, vagy újabb szóval kisebbségi probléma körül csoportosulnak. Az új európai nacionalizmus, az „egy nép — egy állam“ gondolat roppant ígérete újra elhomályosulással fenyegeti a lassanként világosodó ősi Hungária-gondolatot. A korszerű nemzeti eszmét egyesek ismét a könyörtelen nemzetállami integrációban vélik felfedezni. A szerves, kulturális autonómiákon épülő kisebbségi gondolat megint veszedelemben forog. Apáink kisebbség szemléletének érzelmi hátterét még mindig erősen átszínezik a századforduló asszimilációs álmai. Közvéleményünket a gyilkos békeparancs s az önrendelkezéshez jutott népeknek a friss hatalom mértéktelenségével habzsoló imperializmusa a végsőkig felkavarta. Úgy tetszik, mintha vezető osztályaink egyre nehezebben tudnának ellenállni a kísértésnek, hogy a kismagyar világban ők is magukévá tegyék azt a mechanisztikus nemzeti eszmét, melynek jegyében a megszállott területek magyarságát igyekeznek eltüntetni a szabadjára eresztett sovinizmus. Bizonyos, hogy az ügyetlenül nyújtott békejobb sokszor erőtlenségnek látszik s új támadásra készíti az elvakult ellenséget. Ha az új kisebbségi gondolat jegyében nem akarjuk a fegyvert letenni s a mai helyzetet szentesíteni, akkor egész népi öntudatunkat s politikánkat is át kell alakítanunk. Nem új, gyökértelen, minden szélre forduló, vagy renegátságukat hazafiaskodással rejtegető tömegekre van szükségünk, hanem belső világunk megerősítésére. Arra a népi szolidaritásra, melyben még az elkülönző egyes s a szakadár álmodozó is népe érdekében kénytelen küzdeni, amelyben a vezető osztály nem „rátelepedett“ a népre, hanem kinőtt abból s annak öntudatát hordozza. S Erdély éppen ezen a ponton példa, okulás és intő jel. Itt nyeri magyarázatát az a nagy és figyelmes érdeklődés is, amellyel új irodalmának kibontakozását követjük.

Nem tagadjuk, van ebben valami irodalmias vágy is az idegenség és exotikum után, valami abból az érzelmes érdeklődésből is, amellyel a távoli testvér hangjára várunk és felfigyelünk. Lelkesedésünk felszínén ott habzik a nemzeti felbuzdulás és önérzet is, nagyközönségünk irodalmi érdeklődésének ez a gyakran kritikát alig tűrő mozgatója. Ha a fejlődéstörténeti folyamatokat figyeljük, abban látjuk ez irodalom jelentőségét, hogy a Nyugat nagy és termékeny irodalmi forradalmának eredményeit összeolvasztotta a magyar irodalom legjobb hagyományával s egyénieskedő különcködéseit elhagyva, az irodalmi élet széles rétegeinek birtokává tette azokat. Ami a legfontosabb számunkra, az mégis az irodalom hazatalálása az egyén kalandjaitól a közösség mély ihletéhez, a nagyvárosiasság gyökértelenebb általánosságától az

ősi táplálóerőkhöz: a tájhoz és néphez, a múlthoz s a jelen és jövő nagy kötelességeihez. A háború utáni nemzedékek legmeggrázóbb élménye az emberközösség volt s az irodalom európai válságának egyik főoka bizonyosan az egyéniség és közösség, individualizmus és kollektívizmus harcának eldöntetlensége és hevessege. Az új erdélyi írók közirónak látjuk a szó legszorosabb értelmében még akkor is, midőn legegényibb lírája hangján szólal meg. Legtöbbjük nem készült írónak s mikor az élet a harc sodró forgatagába állította őket, saját sorsuk mellett népük sorsát is vállalkra helyezte. Igaz: az új Erdély nem adott egyetlen olyan író sem, akinek műve a világirodalom magaslataira emelkednék, de visszaadta az irodalom hivatásába vetett hitünket. A művészet harc a múlandóság ellen. Az idő mégis eltemeti műveinket s a sors gyakran bűvócskát játszik velünk: ki látja tisztán szavai végső értelmét és célját? Az igazi író kiveti művét a hallgató időbe s vár. A „nagy emberiség“ s a végső dolgok időtlen ormai biztosabb halhatatlanságot ígérnek neki, mint a ma, az itt és most, a kicsi népközösség változó hullámjátéka. De tetteinket nem magunk mérjük meg s ha a korall elpusztul is, a sziget emelkedik s egyszer csak eléri a tenger felszínét. Lehet, hogy az erdélyi írók művei a Tart pour Tart mérlegén könnyűnek találtnak, de súlyt a művészetüknek is a magartás, mellyel sorsukat vállalták, a hősiesség, mellyel helyükön kitarítottak. Az egyes ember életműve szétporlik, de él a nép, melyért dolgozott. S az erdélyi irodalomban egy nép keresi élete jelentőségét s építi harcainak emlékművét.

PÁR ÉVVEL EZELŐTT Muckermannak, az új katolikus humanizmus e nagy harcosának előadását hallgattam Berlinben. Az előadó a kereszténység és a bolsevizmus küzdelméről beszélt. Ragyogó dialektikával, egy évezredes hagyomány lenyűgöző távlatával s egy hatalmas, a mában s a mával küzdő szellem mély élményszerűségével rajzolta fel a keresztény emberközösség eszméjét, melyben az egyes egy nagy összesség alárendelt tagja, de önmagát formáló, önmagáért felelős lélek is. Arról a keresztény humanizmusról beszélt, amelyben az új kor jeges és gyilkos kollektívizmusai elől szinte utolsó menedékre találhat még az európai szellem nagy öröksége: az egyéniség. Az előadást heves vita követte s az ifjú támadók szavaiban a roppant ellenfél: a bolsevizmus mellett egyszerre csak kibontakoztak az új támadó, a gyermekeit felfaló nacionalizmus arcvonásai is. Amint megzavartan s egyre nagyobb szorongással követtem a vitát, különös képzettársítások fonalán egyszerre az erdélyi probléma bukott tudatom felszínére. S ott, az idegen s mégis oly ismerős vitázók között, akik a nagy emberiség égetően jelen való kérdéseit hánytorgatták, felizzott előttem az erdélyi gondolat mély és meleg fénye. Valóban, a maroknyi erdélyi magyarság a mai emberiség legmélyebb sorskérdéseinek sugárzásában áll.

Nem a reálpolitikára gondolok itt elsősorban, nem a népi harc hadmozdulataira, keleti és nyugati erők összecsapására. A kisebbségi kérdésben, amint azt nem egy keserű csalódás mutatja, egyre inkább önmagunkra vagyunk utalva. Erdély a kisebbségi kérdés klasszikus földje, de nemcsak a politikai taktika, hanem egy magasabb, általa-

nosabb s mély erkölcsi tartalmú gondolat jegyében is. Ha lehet hinnünk tájak és népcsoportok hivatásában, Erdély új küldetése bizonyára az, hogy történelmi hagyományai, népi Összetétele s természeti adottságai szerint előkészítse s megvalósítsa a többnyelvű s többnépű ország keleteurópai mintáját. Ennek a küldetéseszmének felderengését látjuk az „erdélyi gondolat“-ban. Ez követeli az egységes táj s a közös történelmi sors formálta lakosság minden népcsoportjának szabad életkifejtését, egymás egyéniségének kölcsönös megbecsülését s a közös haza, az egységesítő, nyelvnél, politikánál mélyebben gyökerező otthonélmény parancsaival szemben egyazon kötelességét. Bizonyos, hogy e gondolat kifejlődését a kisebbségi reálpolitika is táplálta és siettette. De ismételjük: a sors nyomására többféle felelet lehetséges. S hogy Erdély magyarsága ezt a megoldást választotta, abban lényeges szerepe van annak az ősi erdélyi magatartásnak, melyet szeretnek általában „hagyományos liberalizmusaként” jellemezni. Ez a szó azonban túlságosan is sokat veszített eredeti elvi szépségéből, erősen pártpolitikai színezetet nyert s nem fejezi ki már azt a tartalmat, amit helyesebb erdélyi humanizmusnak nevezni.

Ez az erdélyi humanizmus nem jelenti s nem jelentheti azt a gyökértelen, hagyományból, népközösségből kiszakadt, különködő egyéniségkultuszt, amely méltán váltotta ki az „új barbárok” gyűlöletét. Oly magatartás ez, amely megőrzött valamit a nagy európai humanista hagyomány keménységéből, közösségi ihletéből s életközelségéből. Nem békés évek langyos és biztonságos légkörében fejlődött ki, a magas polgári kultúra ormain, hanem a sors roppant nyomása alatt, szemtől szemben a mindennapi halál rémületével, harcban, bujdosásban, behavazott völgyek egymásrautaltságában, titkosabb csillagok alatt, másnyelvű s erkölcsű népek súrlódásaiban. Erkölcsi parancs, népi hagyomány fonódik itt össze történelmi kényszerűséggel. Erdély vallási vitáiban bizonytalannal nagy erkölcsi s népi erők is mozogtak, a „keresztény ember szabadsága” mellett a szegény ember szabadságáért is folyt a harc. Bethlen Gábort nem csupán „nagy szíve” s „prófétai előrelátása” tette a „vallásszabadság védőangyalává”, hanem az erdélyi reálpolitika, a tények kényszerítőereje is. De Erdélyben, érzésünk szerint, a nyers hatalom mellett a szellem lelkiismerete is élt s a véres erdélyi harcok felett mindig ott lebegett a tiszta gondolat világa. Mi magunk is — ifjak s „irodalmárok” örök naivitásával — szerettünk itt Marcus Aurelius álmára, a bölcsék s írók államára gondolni. Ez bizonyára illúzió. De talán mélyebb értelem s a sors parancsa is az, hogy a hatalom végrehajtói helyére annak lelkiismerete lépett. Erdély pokoljárásából, melyen önismerete felé halad, talán az itthoni magyarság is levonja a tanulságokat.

Lehet, hogy a keresztény-európai humanizmus, az ember megbecsülése, a lélek szabadsága s a nép egyénisége egy új barbár világban egyre reménytelenebb vágyak célpontja lehet csupán. A „homo homini lupus” igazsága, különösen a mai kisebbségi világban, irtózatosan bebizonyosodik s lehet, hogy a harcot ismét a kard, a vér s gyilkos hatalmak pusztítása fogja eldönteni. Lehet, hogy Erdélyre

még szörnyű napok virradnak s tán új Gábor Áronok öntik ágyúnak az istenháza harangjait. Van nép, amelyet elaljasít az életharc s van, amelyet önmaga fölé emel. Erdély nem egyszer küzdötte fel magát történelme folyamán a sors mélységeiből a humanitás tisztább légkörébe; nem egyszer adott látszatra értelmetlen szenvedéseinek értelmet. Az erőszak és macchiavellizmus mellett van egy nagyobb s tisztább erdélyi hagyomány is: a lélek szabadsága. Erdély egykor a független államiság eszméjét őrizte meg a magyarságnak. Ma abban látjuk küldetését, hogy szenvedései mélyéből ezt a humanista hagyományt mutatja fel, hogy a mindent szétoldó individualizmus s a mindent legázoló kollektívizmus között a tiszta embert keresi, szabadságában s megkötöttségében; hogy egy osztályharcos nemzetköziség s egy vak és gyilkos nacionalizmus között a néphez fordul, a talajhoz s a gyökerekhez, amelyek az „emberiség“ elvont fogalmát étellel töltik meg. De ezen a ponton már nemcsak Erdély s a magyarság kérdéseiről van szó. Ezen a ponton a kis erdélyi magyarság igazsága európai igazsággá válik, az erdélyi író kicsi és „vidéki“ műve a „nagy emberiség“ dokumentumává.

KERESZTÚRY DEZSŐ